

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2
0
2
4

No 3

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 796 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 30-martda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoirazimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Экологические и альтернативные заполнители для бетона в условиях Узбекистана.....	10
Акрамов Хуснитдин Ахрарович, Тохиров Жалолиддин Очилович, Самадов Хомид Самандарович	
Investitsion marketingni rivojlantirish asosida mintqa investitsiya jozibadorligini oshirish	16
Ahmedov Alim Babaniyazovich	
O'zbekistonda yashil budjetlashtirish, energiya samaradorligi va issiqxona gazlari emissiyasi.....	22
Pulatov Dilshod Haqberdiyevich, Qulliyev Ulug'bek Mirzayevich, Mamanov Alisher	
Development of the Digital Economy as a Trigger of the Economic Growth of the New Uzbekistan.....	28
Luiza Sayfullovna Makhmutkhodjaeva, Umarova Shahnoza Akbarovna	
Oliy o'quv yurtlarida matematik statistikani o'qitishning xususiyatlari.....	34
Shamsiyev Damin Najmiddinovich, Aymatova Farida Xo'razovna	
Turizm tadbirkorlikning o'ziga xos xususiyatlari	37
Mardonova Dilafruz Kosimovna	
Oziq-ovqat xavfsizligi ta'minoti: O'zbekistonda mayonez importini notarif tartibga solish va ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollari.....	41
Muratova Shohista Nimatullayevna, Nomozov Azizbek Xayrulla o'g'li	
Mamalakatimizga xorijiy investitsiyalarni jalb etishda qimmatli qog'ozlar bozorining o'rni va roli	46
Akramov Azamat Ramziddinovich	
Mamlakatning iqtisodiy va ekologik rivojlanishida elektromobil sanoatini rivojlantirishning ahamiyati	53
Iminov Mahmudjon Azimjon o'g'li	
Hududiy eksport salohiyatini oshirishning marketing strategiyasi.....	60
Jiyamuratov Rustam Nuridinovich	
Turistik kompaniyalar moliyaviy barqarorligini baholash usullarini takomillashtirish kompaniya moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim mezonini.....	65
Jo'rayev Behzod Nuraliyevich	
Iste'molchilarni xulq-atvori modellari asosida marketing strategiyalarini shakllantirish.....	70
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna	
Hisob siyosati va unda biologik aktivlar hisobini yoritib berish tartibini takomillashtirish	75
Mirzayeva Nargiza Batirovna	
Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalarning o'rni.....	80
Otajonova Charosxon Polvonquli qizi	
Innovatsion menejment va raqamli transformatsiyalarni joriy etishning metodologik asoslari.....	84
Quldoshev Asliddin Tursunovich	
Strategik boshqaruvda xususiy kapital samaradorligini baholash.....	89
Nasriyeva Zebiniso A'zam kizi, Mavlyanova Dilobar Maxkamovna	
Mintaqalarni innovatsion rivojlantirish istiqbollari tashkiliy tuzilmalarini takomillashtirishni boshqarish yo'llari	100
Xodjamuratova Gulbaxar Yuldashevna	
Meva-sabzavot eksporti barqarorligini ta'minlashning ekonometrik tahlili	105
Shamsiyeva Feruza Muratxodjayevna	
Зарубежный опыт активизации экономической активности домохозяйств.....	111
Бердиев Гайрат Ибрагимович, Маликова Севинч Телман кизи, Люсиков Артемий Александрович	
The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: A Case Study of Uzbekistan.....	116
Abdulla Ibragimov, Keldiyorov Shakhriyor Ilyos O'g'li	

Mintaqada sanoat ishlab chiqarish rivojlanishining kambag'allikni qisqartirishdagi ahamiyati	121
Abdullayev Habibullo Asadulla o'g'li	
Global iqtisodiyot sharoitida islom moliyasi mezon va tartiblarini joriy etishdagi muammolar va yechimlar	125
Abduvosidova Gulandom Abdurashid qizi	
Amerika Qo'shma Shtatlari tajribasida biznes subyektlarini toifalarga ajratish amaliyotining xususiyatlari	131
Akobirova Nodira Najmiddin qizi	
O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligini innovatsion rivojlanish yo'llari	135
Axmedova Nafisa Amirddin qizi	
Strategic directions of integration of Uzbekistan into the international hospitality industry	140
Bekmurodova Laylo Tursunmamatovna	
Surxondaryo viloyatida parrandachilikni rivojlantirish ko'rsatkichlarini prognozlash va modelashtirish	144
Bobomuratov Imomqul Islamovich	
Mamlakatimizda chorvachilik mahsulotlarini yetishtirishning hozirgi holati va uning tahlili	149
Talipova Dilfuza Nabiyeva	
Agrar soha korxonalarining moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish	154
Erkinxojiyev Ismoiljon Ikromjon o'g'li	
Analysis of the Influence of Macroeconomic Indicators on State Budget Tax Revenue	158
Meyliev O. R., Gofurova K.	
Mahalliy budjet xarajatlarini hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri	166
Hazratqulov Shahboz Boboqul o'g'li	
Influence of Digital Technologies on Economic Growth of the Republic of Uzbekistan	170
Igamberdiyeva Kunduz Ergashevna	
Transmilliy kompaniyalarning tashqi bozorlar uchun marketing strategiyalari va marketing tadqiqotlarini o'tkazish amaliyoti	174
Jo'rayeva Zilola Turobovna, Saidova Dilnozaxon Odiljon qizi	
Tijorat banklari tomonidan investitsiya loyihalarini moliyalashni rivojlantirish imkoniyatlari	178
Kamilova Iroda Xusniddinovna	
Korxonalarda inqirozga qarshi moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish	183
Latipova Shaxnoza Maxmudovna	
Tijorat banklari faoliyatida onlayn tizimlarining tutgan o'rni va ularning rivojlanishi	188
Raxmataliyev Muzaffar Eshdavatovich	
Aholi farovonligini oshirishda tadbirkorlik faoliyatining ta'sirini baholashning nazariy asoslari	194
Fayziyeva Dilsuz Bahodirovna	
O'zbekiston Respublikasini "yashil" iqtisodiyotga o'tish samaradorligini oshirish	200
Mirzayev Bexruz Abdulla o'g'li	
Andijon viloyatida kambag'allik darajasini qisqarishiga ta'sir etuvchi ko'rsatkichlar	214
Musaeva Ziyoda Allayarovna	
O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi eksportida marketing muammolari	218
Musyeva Shoirazimovna, Agzamov Avazxon Talgatovich	
Respublikamizda parranda bosh sonining hozirgi holati va uning istiqbollari	223
Akramova Nargiza Axrorovna	
Menejmentda ishbilarmonlik kommunikatsiyalaridan foydalanishda optimal strategiyalarini qo'llash shart-sharoitlari	227
Narzullayeva Gulchehra Salimovna, Shadiyeva Madina Djaloliddin qizi	
Raqamlashtirish sharoitida innovatsion faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari	231
Nazarova Latofat Toirjon qizi	
O'zbekistonda masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari	235
Nurmuxammedov Matlab Yunusovich	

Davlat aktivlarini samarali boshqarish hamda nazorat qilishni takomillashtirish.....	240
Mirzayev O., Nazarov G'ayrat Olim o'g'li	
Talabalarning oilali bo'lishiga ta'sir etuvchi omillarga iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv.....	246
O. U. Shomurodov, Z. U. Uroqov, A. T. Ablahatov, A. A. Suyarov, J. S. Urazov	
Methodological Aspects for Branding in Private Schools.....	251
Odilova Sitora Sayfitdin qizi	
Совершенствование процедуры оценки эффективности и результативности расходов государственного сектора.....	256
Олимов Элёр Фазлиддин угли, Искандаров Суннатилло Бахриддин угли	
Logistika xizmatlari samaradorligini oshirishda blokcheyn texnologiyalardan foydalanish	261
Rajabov Orzujon Mamasoliyevich	
Markaziy Osiyoda energetika bozorini rivojlantirishning kelgusi istiqboli va imkoniyatlari.....	267
Saidov Mash'al Samadovich, Umarova Irodaxon Nuraliyevna	
Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda sug'urta bozorining innovatsion usullaridan foydalanishning konseptual asoslari	275
Narzullayeva Gulchehra Salimovna, Saidova Dilnozaxon Odiljon qizi	
Oliy ta'limda boshqaruv strategiyalari va ularni amalga oshirish mexanizmi.....	279
Saidqulova Firuza Farmonovna	
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromadlarini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari	283
Salimov Sherzod Baxtiyorovich	
O'zbekiston Respublikasidagi mavjud suv resurslarining iqtisodiy holati tahlili	288
Shanazarova Gulyora Baxtiyarovna	
Tijorat banklari kredit risklarini kamaytirish yo'llari.....	294
Tulkinova Maftuna Anvarbek qizi	
The use of Intellectual Systems in the Improvement of the Educational Process Management System in Higher Educational Institutions	303
Umarova Dilfuza Rakhmatilla qizi	
Oliy ta'lim tizimida yangi iqtisodiy mexanizmlarni shakllantirish.....	307
Xakimov Dilshodjon Rahmonaliyevich	
Global iqtisodiy sharoitida moliyaviy hisobotlar auditida muhimliklarni baholashni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish	311
Xasanova Nasiba Tolliboy qizi	
Qurilish materiallari sanoatida innovatsion klasterlarni tashkil etish istiqbollari.....	314
Yuldasheva Kamola Miraliyevna	
Oliy ta'lim muassasalarida gibril bulut xizmat modelini qo'llash mexanizmini ishlab chiqish	319
Zaripov Bahodir Bobomurod o'g'li	
Роль инвестиций в системе железнодорожного транспорта в Республике Узбекистан	325
Акбарова Лайло Упашевна	
Gidrotexnik inshootlar betonlarini samaradorligini tahlil qilish va oshirish natijalari.....	330
Asqarov B. A., Karimov M. U., Xolmirzayev S.T., Obidjonov J. T.	
Maxsus iqtisodiy zonalar hududiga jalb etilgan investitsiyalar to'g'risida	334
Davlayev G'olib Ashurovich	
Yangi xizmat turi xizmatlar sohasini innovatsion boshqarishning metodologiyasi	337
Djurayeva Dilnoza Davron qizi	
Mintaqalar innovatsion salohiyatini baholashning uslubiy yondashuvlari.....	343
J. A. Ismatullayev, D. X. O'rinov	
Milliy qayta sug'urtalovchilarning xalqaro sug'urta bozoriga kirib borishi va kutilayotgan xavf-xatarlar	348
Jorabayev Jasur Abduraxmanovich	

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tovarlar auditi natijalarini auditorlik hisobotida aks ettirish tartibi	354
Ibragimov M. M., Ergashev O. F.	
Turistik destinatsiyalarni tashkil etish va rivojlantirishning xorijiy tajribalari	358
Karimov Anvar Aktam o'g'li	
Jismoniy shaxslarning mol-mulk va yer soliqlarini hisoblash va undirish samaradorligini oshirish yo'llari.....	362
Qurbonov Muxiddin Abdullayevich	
Iqtisodiy xavfsizlikning institutsional tizimini tadqiq etishga uslubiy yondashuvlar.....	367
Mamatov Axmetjon Atajanovich, Allaberganov Zakir Gayibovich	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlarini	373
Mamatov Mamajan Axmadjonovich	
Paxta-to'qimachilik klasterlari eksport faoliyatini rivojlantirishning xorij tajribasi.....	380
Mansurov Saidxo'ja Kamalovich	
Korxonalar raqobatbardoshligini oshirish muammolari va dolzarb vazifalari	386
Musyeva Shoiraz Azimovna	
Устойчивый и инклюзивный рост: взаимосвязь экономического прогресса с социальным равенством и экологическим управлением	390
Нодирбек Холбаев	
Mintaqalarni investitsion jozibadorligini taraqqiyot strategiyasiga ta'sirini statistik baholash.....	396
Nuriddinov Zufar Akbarovich	
Финансирование каракулеводства: преодоление финансовых вызовов в пустынных регионах Узбекистана	402
Нуриллаев Жамолиддин Ярашевич	
O'zbekiston investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish.....	408
Oybek Elmuratov	
Intellectual mulkning iqtisodiy mazmuni va tarixiy rivojlanish bosqichlari	411
Maxmudova Nargiza Davlyat qizi	
Implementation and use of Digital Technologies in Logistics Abstract.....	416
Kushakova Mamura, Koshakova Mukhlisa Surat qizi	
Innovatsion iqtisodiyot tushunchasining mazmun mohiyati	421
Abduqaxorov Bekzod O'tkir o'g'li	
Raqamlashtirish iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshligini oshirish omili sifatida.....	426
Mamajonova Durdonahon Mamaruzi qizi	
O'zbekistonda tashqi savdoni notarif usullar orqali tartibga solishning mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri.....	431
Norqobilov Akobir Iso o'g'li	
Инновационные методы переработки горных отходов для экологической устойчивости в Узбекистане	437
Аскарлов Бахтиер Аскарлов, Собирова Мукаддас Хамидуллаева	
Опыт зарубежных стран по стимулированию производства сельскохозяйственной продукции и перспективы внедрения в Узбекистан.....	442
Холиков Сулаймон Уткир угли	
Xo'jalik yurituvchi subyektlarda strategik boshqaruv hisobini tashkil qilishning uslubiy jihatlarini.....	447
Pardayeva Shahnoza Abdinabiyevna	
O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishni statistik tahlili.....	452
Sayfullayev Siddik Nosirovich	
Sug'urta tashkilotining innovatsion risklarini baholash.....	457
Sattorov Shoxrux Maxmudjon o'g'li	

Kapital bozori rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari	462
Turdiyeva Uzayda Omirbayevna	
Адаптивный искусственный интеллект в управлении человеческими ресурсами	469
Хайдарова Малика Шокирджановна	
Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy mablag'lardan samarali foydalanishga xizmat qiluvchi zamonaviy va istiqbolga mo'ljallangan huquqiy asoslarning yaratilganligi to'g'risida	478
Xayriddinov Shuxrat Botirovich	
Investitsiya loyihalariga ta'sir qiluvchi risklarni sifat jihatdan baholash usullarining o'ziga xos xususiyatlari	482
Shaislamova Nargiza Kabilovna	
Tijorat banklari tomonidan investitsion loyihalarni kreditlash tartib va ularni takomillashtirish yo'llari	491
Yunusova Ozoda Anvarjon qizi	
Hududlar iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda soliq salohiyatini oshirishning nazariy jihatlarini	498
E. N. Raximov	
Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot tuzishning zarurligi	504
Avazov Ilxom Ravshanovich	
Inson resurslarini boshqarishning innovatsion usullarini joriy etish vositalarini ishlab chiqish	509
Djuraeva Guzal Shavkatovna	
Agrar soha korxonalarining moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish	513
Erkinxojiev Ismoiljon Ikromjon o'g'li	
Korporativ qimmatli qog'ozlar asosida korxonalarni moliyalashtirishning ilg'or xorij tajribalari	517
Igitov Jurabek Kuzibekovich	
The impact of corporate governance on firm performance and financial stability	524
Muhammadyor Yunusov	
Mintaqalarda kamg'allik darajasini pasaytirish va xorij tajribasidan foydalanish yo'llari	537
Musulmonova Shahlo Nasriddinovna	
Makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash soliq ma'muriyatchiligini samarali tashkil etish yo'llari	541
Mutalova Dilorom Maxamadjanovna, Kenjaboyeva Nigina	
Iqtisodiy savodxonlik hamda tadbirkorlik qobiliyati o'rtasidagi to'g'ri nisbatdagi bog'liqlik munosabatining fundamental asoslari	544
Tuxtayeva Muyassar Shovkat qizi	
Korxonalarning bankrotlik riskini baholashning xalqaro modellari	550
Umarova Hulkar Umidulloyevna	
O'zbekistonda korxona boshqaruvida kadrlar salohiyatidan foydalanish amaliyotini rivojlantirishning xorij tajribasi	555
Do'stova Aziza Qahramonovna	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv tizimining xususiyatlari	559
Iroda Majidova	
Ziyorat turizmini rivojlantirishning muhim xususiyatlari	565
Mirzayev Qulmamat Jonuzoqovich, Shukurov Tohirjon Izzatullo o'g'li	
Qandolat mahsulotlari bozorida marketing tadqiqotlarini asosiy yo'nalishlari	569
Tuychiyeva Vasila Faxriddin qizi	
“Зелёная экономика” как фактор повышения экономического роста страны	573
Тураева Адиба Икрамовна	
Oilada sarf-xarajatlar samarasiga erishishning muhimligi	580
Xasanov Rustam Rabimovich	
Aholi farovonlik darajasidagi farqlarni tartiblash yo'nalishlari	583
Xasanov Rustam Rabimovich, Turdiyev Zoxidjon Rustamovich	

Совершенствование оценки стоимости объектов недвижимости в Узбекистане на основе зарубежного опыта.....	588
Хомитов К. З., Халилова Л. Ш.	
Mamlakatimizda qishloq xo'jaligida kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishda xorij tajribalaridan foydalanishning ahamiyati.....	594
Choriyeva Nigina Kaxramonovna	
Davlat xaridlari tizimini takomillashtirish yo'llari	598
Alimbayeva Sevara Alimbayevna	
Yengil sanoatni rivojlanishida Germaniya tajribasi.....	601
F. Jumaniyazova, G'ulomov Ibroxim Rustam o'g'li	
The efficiency of usage of Islamic finance instruments in security market.....	607
Khasanov Umarbek Begmat ugli	
Tadbirkorlik subyektlari eksportini rivojlantirishda raqamli platformalardan foydalanishning xorijiy tajribalari va ulardan foydalanish yo'llari.....	613
Mamasoatov Dilshod Ravshanovich	
O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini tashkil qilinishining hozirgi holati va muammolari	621
Nutfulloev Tolib G'olib o'g'li	
Mehnat bozorida raqamli texnologiyalardan foydalanish metodologiyasini takomillashtirish	627
Maxammadiyev M. M.	
Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish sharoitida mahsulot tannarxini optimallashtirish asoslari.....	632
Narzullayeva Gulchehra Salimovna	
Elektron pullarni rivojlantirish yo'llari	636
Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Egamberganov Mirzabek Odilbek o'g'li	
Загрязнение окружающей среды в Узбекистане: проблемы, причины и пути решения	644
Ишонкулова Феруза Асатовна, Шукуров Тимур Умидович	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarini transformatsiyalash modeli orqali takomillashtirish	649
Norov Akmal Ruzimamatovich, Norova Nozima Nabiyeвна	
Land Tax Received From Individuals and its Share in the Budget of the Republic of Uzbekistan	656
Hakimov Feruz Khurshid ugli	
O'zbekistonda "yashil" iqtisodiyot va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq xarajatlar tahlili.....	659
Isaxonova Ruxshona Muzaffar qizi, Sharapova Mashxura Azadovna	
Qurilish xizmatlari ma'lumotlar tizimini takomillashtirish imkoniyatlari.....	665
Nurfayziyev Zayniddin Boymurodovich, Nurfayziyev Elyor Zayniddinovich	
Ipotekali kreditlashni rivojlantirishning xorijiy davlatlar tajribasi va uni O'zbekistonda tatbiq etish yo'llari	670
Turdiyev Shaxriddin Erxonovich	
Suv resurslaridan foydalanishda xorij tajribalari	675
Berdiyev Anvar Abdivaliyevich	
Auditda yetarli va mos dalillarni to'plash tartibi	681
Meliyev Isroil Ismoilovich	
"Yashil" iqtisodiyot konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishi.....	686
Urunbayev Saparbek Samatovich	
Uy-joy fondini boshqarish samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari.....	692
Xolmuradov Raxmatilla Ne'matillaevich	
O'zbekiston mahsulotlarining tashqi bozordagi raqobatbardoshligi xususiyatlari va onlayn platformalar.....	699
Baymuradov Shoxrux Maxmudovich	
Factors affecting investment attractiveness in the global investment landscape.....	704
Otaboev Akhmed Makhsudbek o'g'li, Juliana Juliana, Fazliddin Nasriddinov	

Xalqaro migratsiyaning O'zbekiston mehnat bozori va inson kapitaliga ta'siri.....	709
Tilabova Kumush Farhod qizi	
Анализ и оценка естественного освещения помещений образовательных учреждений.....	714
Пирмухамедова Шахноза	
Актуальные вопросы укрепления доверия населения к банковской системы Республики Узбекистан...	719
Рузибоева Нилуфар Тулкин кизи	
Методические подходы к формированию механизмов стратегического управления развитием химической отрасли.....	725
Бибутова Шахло Саъдуллаевна	
Iqtisodiyotni rivojlantirishda erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etishning afzalliklari va muammolari	730
Axmedova Dilbar Buronovna	
Natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirishda sog'liqni saqlash muassasalarini moliyalashtirishning mohiyati.....	734
Ishmanova Diana Nurmamadovna	
Oziq-ovqat sanoatini tashkiliy-iqtisodiy jihatdan rivojlanti-rishning nazariy asoslari	737
Muxtorova Madina Azamat qizi	
Ipoteka kreditlari sohasidagi islohotlar va kelajakdagi istiqbollar.....	741
A'zamxo'jayeva Nihola Sulaymon qizi	
Sanoat ishlab chiqarish tizimining investitsion xususiyatlari	746
Yodgorova Xalima To'liqinovna	
Budjet ijrosini samarali ta'minlashda davlat xaridlarining ahamiyati.....	752
Sholdarov Dilshod Azimiddin o'g'li, Fayzullayeva Zilola Ravshanovna	
Aholi sog'ligi – milliy boylikning tarkibi va jamiyat taraqqiyotining muhim shartidir.....	763
Djumabayeva Shaira Xalillayevna	
Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari: hisob siyosati.....	769
Rizayev Nurbek Kodirovich, Mamatova Charos Shavkiddinovna	
Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsion muhitning o'rne	778
Valiyeva Sayyora Xushbaqovna	
Davlat ishtirokidagi korxonalarda korporativ ijtimoiy mas'uliyat ("Rossiya temir yo'llari" OAJ misolida).....	784
Xidirova Marg'uba Rustamovna, Saidqulov Avazbek Botirqul o'g'li	
Raqamli transformatsiyaning O'zbekistonning investitsion jozibadorligiga ta'siri.....	790
Saitkamolov Muxammadxo'ja Sobirxo'ja o'g'li, Markabayeva Jansaya Aybek qizi	

TIJORAT BANKLARI KREDIT RISKLARINI KAMAYTIRISH YO'LLARI

Tulkinova Maftuna Anvarbek qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, magistri

Annotatsiya: O'zbekiston tijorat banklarining moliyaviy faoliyatida kreditlar eng yuqori ko'rsatkichga ega. Shu sababli, banklar kredit portfelining sifatini oshirishlari va kredit riskini kamaytirish usullarini takomillashtirishlari kerak. Maqolada tijorat banklarida kredit risklarining paydo bo'lish sabablari va oqibatlari, kredit riski strategiyalari, kredit tavakkalchiligini kamaytirish yo'llari, kredit operatsiyalarni amalga oshirishda muammoli kreditlarning yuzaga kelishi va ular bilan bog'liq holatlar tahlil qilingan hamda tegishli xulosa va takliflar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banki, kredit, kredit riski, bozor riski, likvidlilik riski, foiz stavkasi riski, kredit siyosati, kredit riski strategiyalari, muammoli kreditlar.

Abstract: Loans have the highest index in the financial activity of commercial banks of Uzbekistan. Therefore, banks should improve the quality of their loan portfolio and improve methods of reducing credit risk. The article analyzes the causes and consequences of credit risks in commercial banks, credit risk strategies, ways to reduce credit risk, the occurrence of problem loans in the implementation of credit operations and related situations, and appropriate conclusions and proposals are made.

Key words: commercial banking, credit, credit risk, market risk, liquidity risk, interest rate risk, credit policy, credit risk strategies, problem loans.

Аннотация: Кредиты имеют самый высокий показатель в финансовой деятельности коммерческих банков Узбекистана. Поэтому банкам следует улучшить качество своего кредитного портфеля и усовершенствовать методы снижения кредитного риска. В статье анализируются причины и последствия кредитных рисков в коммерческих банках, стратегии кредитного риска, пути снижения кредитного риска, возникновение проблемных кредитов при осуществлении кредитных операций и связанные с этим ситуации, а также сделаны соответствующие выводы и предложения.

Ключевые слова: коммерческий банки, кредит, кредитный риск, рыночный риск, риск ликвидности, процентный риск, кредитная политика, стратегии кредитного риска, проблемные кредиты.

KIRISH

Bugungi kunda bank sektorida jadal ravishda raqobat kuchaymoqda, bank xizmatlariga aholi va tadbirkorlar tomonidan talab oshmoqda. Bu sohada transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish, kelgusi yillar uchun ustuvor vazifalarni belgilab olishni taqazo etmoqda.

Bu sohani isloh qilish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar natijasida so'nggi uch yilda banklar kapitali 1,8 baravarga, yillik kredit ajratish hajmi 2 baravarga ko'paydi. 4 ta bank ilk bor "yevrobond" chiqarib, xalqaro kapital bozorlaridan 1 milliard dollar resurs olib keldi. Ipoteka-bankka strategik xorijiy investor jalb qilindi. 13 ta yangi xususiy bank tashkil etildi, Vengriya, Qozog'iston va Gruziyaning nufuzli banklari yurtimizda faoliyat boshladi. Onlayn bank xizmatlari hajmi 2,7 barobarga oshdi^[1].

Biz bilamizki tijorat bankining asosiy faoliyati riskni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda barcha bank tizimlarida pul-kredit munosabatlari sohasida risklarni kamaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bunday risklarni kamaytirish chora-tadbirlari bank faoliyati samaradorligi va likvidligini oshirish va berilgan sharoitlarda maksimal foyda olishga erishish uchun har qanday tijorat bankining asosiy vazifalaridan biridir.

Bank xizmatlarining xilma-xilligi orasida ular faoliyatining eng muhim turlaridan biri bu kredit operatsiyalari. Tijorat banklari aktivlarida kreditlar eng katta va daromadli operatsiya sifatida mustahkam o'rinni egallaydi.

Kredit riski bank tahdidlarining eng muhim tarkibiy qismidir, chunki banklarning aksariyat muvaffaqiyatsizliklari qarz oluvchilarning kreditlarni qaytarmasliklari va kredit riskini kamaytirishning ilmiy asoslangan strategiyasining yo'qligi bilan bog'liq. Aholi ko'proq kreditlar ola boshladi, qaytarishga shoshilmayapti va shu bilan kredit qulligiga tushib qolgan.

Aynan ushbu jihat bilan bog'liq ravishda bankda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda kreditlash jarayonini yaxshilash, kreditlash jarayonida yuzaga keladigan kredit risklarni bartaraf qilish va kamaytirish yo'llarini ishlab chiqish, va shu orqali, kreditlash jarayoni sifatini yanada oshirish, talab-ehtiyojlarini to'la qondirish, bankning iqtisodiy rivojlanishi va moliyaviy barqarorligini ta'minlash asosiy vazifalardan bo'lib qolmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "2020–2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida kredit portfeli va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlarining mo'tadil o'sishiga amal qilish respublika bank tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari sifatida belgilangan [2]. Bu esa, o'z navbatida, kredit riskini kamaytirish masalasini dolzarb ekanligidan dalolat beradi.

Shu bois, kredit risklarni kamaytirishning zamonaviy usullarini respublikamiz tijorat banklari faoliyatiga keng ko'lamda tatbiq etish va buning asosida kredit samaradorligiga erishish bugungi kunda bank sohasidagi dolzarb masalalardan biridir.

ADABIYOTLAR SHARHI

F. Xolmamatovning fikriga ko'ra, tijorat banklari kredit portfelining sifatini oshirish uchun kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish metodikasini takomillashtirish maqsadida kreditlarning sifatini real baholash va ularga zaxira tashkil etish bo'yicha quyidagi mezonlar taklif etilgan: substandart kreditlar bo'yicha 1 foizdan 10 foizgacha; qoniqarsiz kreditlar bo'yicha 11 foizdan 25 foizgacha; shubhali kreditlar bo'yicha 26 foizdan 50 foizgacha; umidsiz kreditlar bo'yicha 100 foizgacha [3].

Sh. Abdullayeva xulosasiga ko'ra, bank amaliyotida risk har doim ham kutilmagan hodisa emas. Bank faoliyatining barcha turi risk bilan bog'liq. Bank shu faoliyat turi yoki operatsiya riskli ekanligini bilib turib, shu operatsiyani amalga oshirishga qaror qiladi yoki amalga oshiradi va u barcha hollarda shu operatsiya natijasida yuqori daromad olishni rejalashtiradi [4].

L. Mamayeva ta'kidlaganidek, "Kredit risklari quyidagi holatlar tufayli yuzaga kelishi mumkin: qarz oluvchi faoliyat yuritayotgan biznes, iqtisodiy yoki siyosiy muhitdagi kutilmagan salbiy o'zgarishlar tufayli qarzdorning kelajakda adekvat pul oqimini yarata olmasligi; berilgan kredit bo'yicha garov ta'minotining kelajakdagi qiymati va sifati (likvidligi va bozorda sotilishi) bo'yicha noaniqlik; qarz oluvchining ishbilarmonlik obro'sidagi inqirozlar tufayli" [5].

M. Matovnikovning fikriga ko'ra, "Tijorat banklarining uzoq muddatli kreditlash amaliyotini takomillashtirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy omil bo'lib, banklarda uzoq muddatli resurslarning yetishmasligi hisoblanadi. Ushbu muammoni hal etishning oddiy va real usuli bo'lib, likvidli aktivlarni garovga qo'ygan holda Markaziy bankdan kredit olish hisoblanadi" [6].

N. Sokolinskayaning fikricha, risklarni diqqat bilan kuzatish, sifatli kredit yig'ma jildini shakllantirish, kreditlash jarayonini boshqarish uchun yaxshi ma'lumotlar bazasiga ega bo'lish kreditning sifat mazmunini ta'minlashning asosiy jihatlari hisoblanadi [7].

J. Sinkining xulosasiga ko'ra, tijorat banklari faoliyatidagi kredit riskining darajasini baholashda kredit oluvchi mijozning pul oqimini tahlil qilish muhim rol o'ynaydi. Uning pul oqimi tahlili quyidagi dolzarb savollarga javob topish imkonini berishi kerak:

- mijozning sof foydasi uning uzoq muddatli qarzlarining joriy qismini to'lash uchun yetarlimi?
- kompaniya aynan qancha miqdorda pul mablag'lari oladi?
- kompaniya o'z operatsiyalarini qanday moliyalashtiradi?
- kompaniyaning joriy holatini rahbariyatning qaysi xatti-harakatlari yoki qaysi tashqi ta'sirlar belgilaydi [8].

I. Yudinaning xulosasiga ko'ra, rivojlanayotgan davlatlarda tijorat banklari aktivlarining daromadligi bevosita kredit riski darajasiga bog'liq bo'lib, milliy valyutaning qadrsizlanishi natijasida xorijiy valyutada kredit olgan mijozlarni kreditni qaytara olmay qolishlari kredit riski darajasini oshib ketishiga olib keladi [9].

V. Usoskinning fikricha, bankning kreditlardan oladigan daromadlari bevosita risklarni boshqarish bilan bog'liq bo'lib, ularning kredit portfeli risklarning barcha asosiy turlariga: likvidlik riski, foiz riski, kredit riskiga moyildir [10].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tadqiqotni olib borish jarayonida taqqoslash, guruhlash, mantiqiy fikrlash, ilmiy mushohada, analiz va sintez, tizimli yondashuv, statistik hamda qiyosiy tahlil, kuzatuv va boshqa usullardan unumli foydalanilgan. Shuningdek, kredit risklari bilan bog'liq nazariy tushunchalarni to'plash va tahlil qilish uchun adabiyotlarni ko'rib chiqish va konseptual asos usullaridan foydalanildi.

Mavzuni yoritishda ilmiy texnikaviy axborot manbalaridan, ya'ni darsliklar, o'quv qo'llanmalar, xorijiy adabiyotlar, davriy matbuot, ilmiy-amaliy anjuman to'plamlari va internet ma'lumotlaridan foydalanildi.

Shuningdek, ilmiy maqolani yoritishda nazariy va uslubiy asosi sifatida O'zbekiston Respublikasining qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy sohalaridagi taniqli olimlarning tijorat banklarida kredit risklarini kamaytirish masalalari bo'yicha izlanishlari va ilmiy asarlari, ularning mazmun, mohiyati o'rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Kredit riski – moliyaviy dunyoda ishlatiladigan atama bo'lib, berilgan kreditlarni o'z vaqtida va to'liq qaytmaligi natijasida bankning zarar ko'rish xavfidir ^[1]. Mijozning kredit xavfi uning qarzlarni o'z vaqtida va iqtisodiy jihatdan samarali to'lash qobiliyati bilan belgilanadi. Mijozning kreditga layoqatliligiga uning moliyaviy holati, jumladan, uning qarzlari, daromadlari, aktivlari va majburiyatlari darajasi ham ta'sir qiladi.

Kredit riskini yuzaga keltiruvchi omillar ikki guruhga ajraladi:

- tashqi omillar;
- ichki omillar.

Shuni ta'kidlash kerakki, kredit risklarining ko'pligiga makro va mikroiqtisodiy omillar ta'sir qiladi. 1-rasmda riskni yuzaga keltiruvchi omillarining tarkibi aniq ko'rsatilgan.

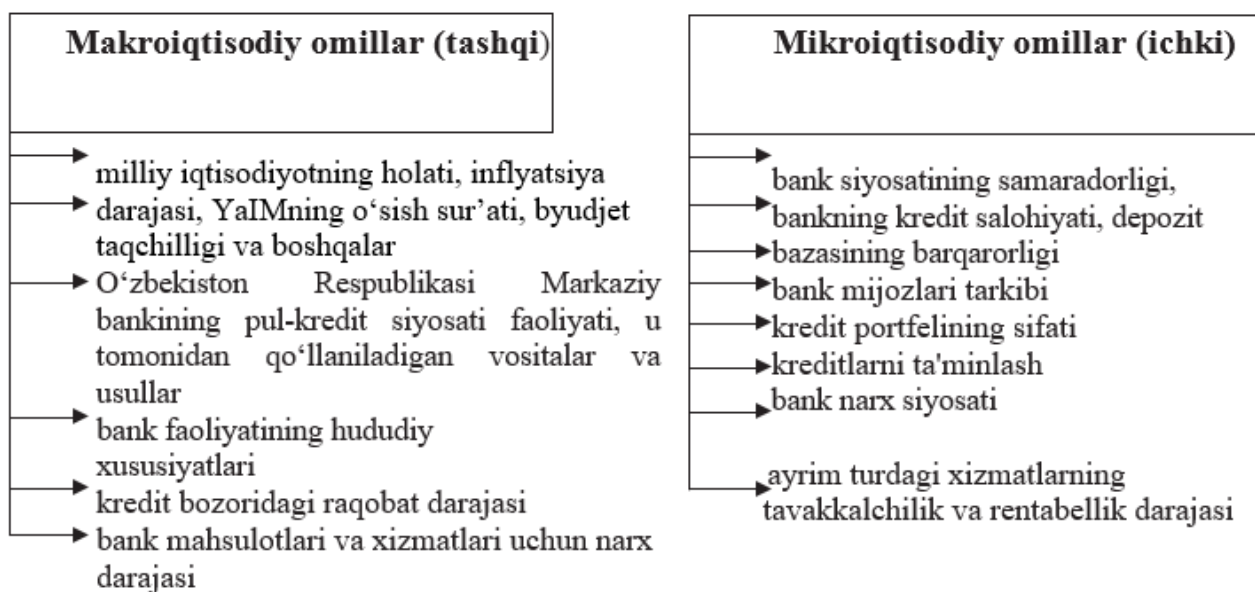
Kredit riskining yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi asosiy makroiqtisodiy omil bank faoliyat yuritayotgan hudud iqtisodiyotining umumiy holati hisoblanadi. Mikroiqtisodiy omillarga esa omonatlarning tuzilishi va barqarorligiga bog'liq bo'lgan bankning kreditlash salohiyati darajasi kiradi.

Kredit riskining yuzaga kelishiga va uning butun iqtisodiyotga ta'sir etuvchi mikroiqtisodiy omillar kredit riski muammosi banklar faoliyati va ularning mijozlar bilan munosabatlari doirasidan tashqarida ekanligini ko'rsatadi. Tijorat banklari tomonidan kredit risklarini kamaytirish umumiy jarayonning faqat bir qismidir.

Kredit riskini minimallashtirish bank rahbariyati tomonidan kredit operatsiyalarini amalga oshiruvchi xodimlarga ta'sir ko'rsatish orqali ijobiy moliyaviy natijaga erishiladi. Bunday boshqaruvning asosiy maqsadi kreditning qaytarilishini kafolatlash va kredit operatsiyasidan daromad olishdir. Puxta ishlab chiqilgan kredit risklarini minimallashtirish tizimi yuzaga kelayotgan kredit risklarini o'z vaqtida aniqlash, baholash va kamaytirish imkonini beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bank risklarni kamaytirishgaga o'z faoliyatining muhim raqobatdosh ustunligi va strategik yo'nalishi sifatida qaraydi.

Kredit riskining potentsial xavfli oqibatlaridan kelib chiqqan holda, kreditlarni baholash, boshqarish, nazorat qilish, monitoringni amalga oshirish va qaytarish uchun bank imkoniyatlarini tahlil qilish kerak. Kredit risklarini kamaytirishning umumiy tahlili bank siyosati va amaliyotini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

1-rasm: Riskni yuzaga keltiruvchi omillar¹

1 Muallif tomonidan tayyorlandi.

Kreditlar tijorat banklari aktivlarining umumiy hajmida yuqori salmoqni egallaganligi sababli, kredit riski darajasining oshishi tijorat bankining likvidligi va to'lovga layoqatliklarga nisbatan kuchli salbiy ta'sirni yuzaga keltiradi.

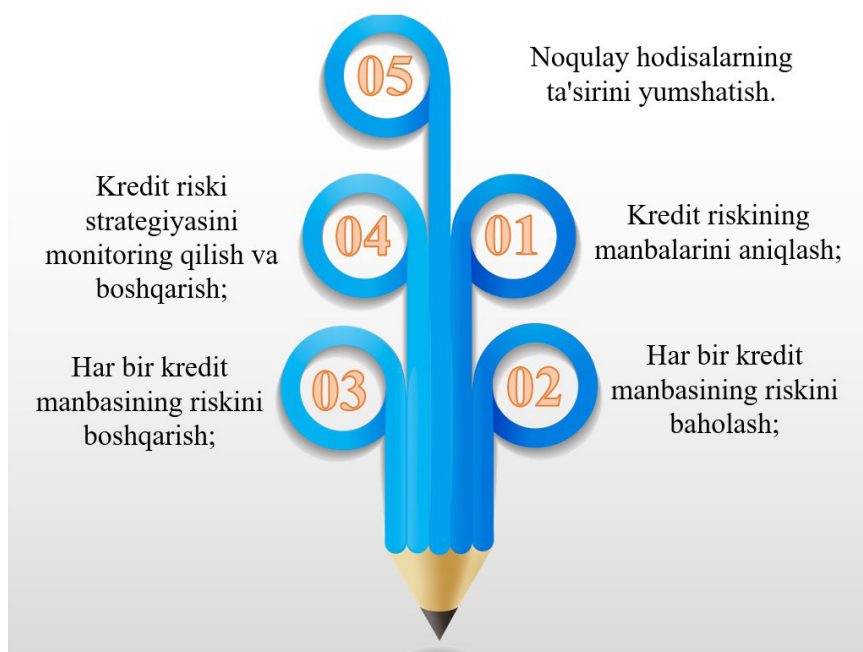
Kredit riski qarz oluvchining qarz olish qobiliyatini aniqlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Qarz oluvchining kredit reytingi banklar kredit berishda hisobga olinadigan eng muhim omillardan biridir. Kredit reytingining yuqori bo'lishi bankning mijozga kredit berish ehtimoli ko'proq ekanligini bildirsa, past kredit reytingi bankning mijozga qarz berishdan bosh tortish ehtimolini bildiradi.

Kredit riskining uchta asosiy turi mavjud:

- **Bozor riski.** Bozor tavakkalchiligi bozordagi o'zgarishlar tufayli qimmatli qog'oz yoki aktiv qiymatining pasayishi xavfini anglatadi. Ushbu turdagi risk odatda aksiyalar, obligatsiyalar kabi investitsiyalar bilan bog'liq.
- **Foiz riski.** Foiz riski kredit bo'yicha foiz stavkasining oshishi yoki kamayishi xavfini anglatadi. Ushbu turdagi risk sof daromadning kamayishi va kapital qiymatining ma'lum qismining yo'qotilishi sifatida talqin qilinishi mumkin.
- **Likvidlik riski.** Likvidlik riski deganda kompaniyaning pul mablag'lari yoki boshqa aktivlari yetarli emasligi sababli o'z moliyaviy majburiyatlarini bajara olmasligi xavfi tushuniladi. Ushbu turdagi risk odatda berilgan kreditlarni o'z vaqtida va to'liq qaytmasligi bilan bog'liq.

Kredit riski strategiyasi – bu moliya institutlari tomonidan kredit portfellari bilan bog'liq risklarni aniqlash va baholash, minimallashtirish uchun foydalaniladigan jarayon. Kredit riski strategiyasining maqsadlari kredit portfelining xavfsizligi va mustahkamligini ta'minlash, qarz oluvchilar tomonidan to'lanmaslik natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarni minimallashtirish va aktivlardan maqbul daromad olishdir.

Kredit risklarini kamaytirish strategiyasi – bu qarz oluvchining to'lovga layoqatsiz bo'lish xavfini kamaytirish rejasi hisoblanadi. Kredit riskini kamaytirish strategiyasini amalga oshirishning beshta asosiy bosqichi mavjud:

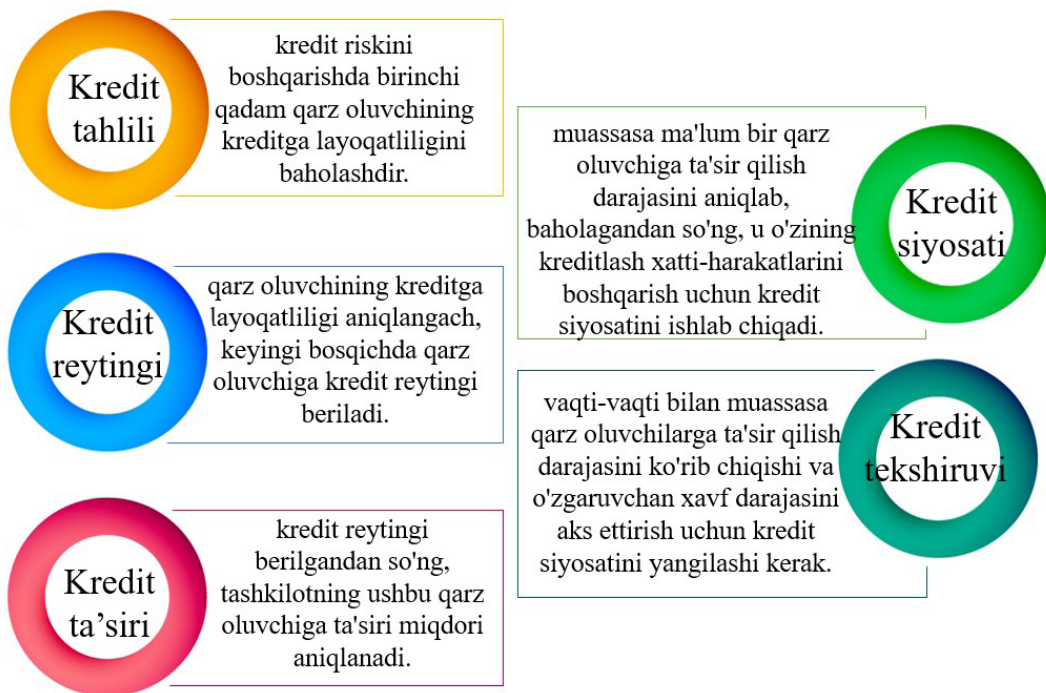
2-rasm: Kredit riskini kamaytirishning 5 ta asosiy bosqichlari²

Kredit riskini kamaytirishning asosiy elementlari quyidagilardir:

1. Kredit tahlili – kredit riskini boshqarishda birinchi qadam qarz oluvchining kreditga layoqatligini baholashdir. Bu qarz oluvchilarning moliyaviy hisobotini, kredit tarixini va boshqa tegishli ma'lumotlarni baholashni o'z ichiga oladi.
2. Kredit reytingi – qarz oluvchining kreditga layoqatligi aniqlangach, keyingi bosqichda qarz oluvchiga kredit reytingi beriladi. Ushbu reyting bir qator omillarga asoslanadi, jumladan, qarz oluvchilarning kredit tarixi, qarz yuki va moliyaviy barqarorlik.

2 Muallif tomonidan tayyorlandi.

3. Kredit ta'siri – kredit reytingi berilgandan so'ng, tashkilotning ushbu qarz oluvchiga ta'siri miqdori aniqlanadi. Bu qarz oluvchining to'lanmagan qarz miqdorini va tashkilot ushbu qarz oluvchiga kredit berish orqali o'z zimmasiga oladigan xavf darajasini o'z ichiga oladi.
4. Kredit siyosati – muassasa ma'lum bir qarz oluvchiga ta'sir qilish darajasini aniqlab, baholagandan so'ng, u o'zining kreditlash xatti-harakatlarini boshqarish uchun kredit siyosatini ishlab chiqadi. Bu siyosat eng kam kredit ballari, maksimal kredit summolari va kredit liniyasiga kimlar tomonidan tasdiqlanishi mumkin bo'lgan boshqa cheklovlar bo'yicha ko'rsatmalarni o'z ichiga olishi mumkin.
5. Kredit tekshiruvi – vaqti-vaqti bilan muassasa qarz oluvchilarga ta'sir qilish darajasini ko'rib chiqishi va o'zgaruvchan xavf darajasini aks ettirish uchun kredit siyosatini yangilashi kerak. Ushbu ko'rib chiqish odatda kredit skoring modellari yordamida amalga oshiriladi, ular o'tmishdagi to'lovlar tarixi va joriy qarz majburiyatlari kabi turli omillarni baholaydi.

3-rasm: Kredit riskini kamaytirishning asosiy elementlari³

Kredit riskini kamaytirish xavfsiz va ishonchli kredit portfelini saqlashning muhim qismidir. Kredit riskini kamaytirishning asosiy elementlarini tushunish va ushbu tamoyillarni alohida qarz oluvchilarga qo'llash orqali moliya institutlari mumkin bo'lgan yo'qotishlarni minimallashtirishi va aktivlarning maqbul daromadlilik darajasiga erishishi mumkin.

Kredit riskining 3 ta asosiy turi mavjud:

1. Kimgadir qarz berishdan kelib chiqadigan kredit riski: Bu qarz oluvchining kreditni qaytarmasligi xavfi.
2. Qarz olishdan olingan kredit riski: Bu qarz beruvchining qarz oluvchidan pulni qaytarib ololmasligi xavfi.
3. Kompaniyaga sarmoya kiritishdan kelib chiqadigan kredit riski: Bu kompaniya investitsiyalarni qaytarib bera olmasligi xavfi.

Kredit bilan bog'liq bo'lgan yana 2 ta risk turi mavjud:

1. Defolt riski: Qarz oluvchi qarzni to'lamagan taqdirda ham qarzni to'lamaslik xavfi.
2. Kontragent riski: Bitimdagi bir tomon o'z majburiyatlarini bajara olmasligi xavfi.

Bundan tashqari "kredit riski" kategoriyasi "muammoli kredit" tushunchasi bilan bevosita bogliqdir. Muammoli kreditlar kredit risklarining amaldagi yaqqol namoyon bo'lishining natijasidir, chunki bu bank tomonidan kredit risklarini to'g'ri boshqara olmaslik oqibati bo'lib hisoblanadi.

3 Muallif tomonidan tayyorlandi.

Tijorat banklari kredit porfelining samaradorlik darajasini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri muddati o'tgan kreditlarning jami kredit qo'yilmalari hajmidagi salmog'ini o'zgarishi hisoblanadi. Xalqaro bank amaliyotida bu ko'rsatkichning yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan mo'tadil darajasi 3 foizni tashkil qiladi.

1-jadval: Tijorat banklari kredit qo'yilmalari va muammoli kreditlar ulushi*

Sana	Kreditlar, mlrd so'mda			Muammoli kreditlar (NPL), mlrd so'mda			Muammoli kreditlarning jami		
	Jami	shundan:		Jami	shundan:		Jami	shundan:	
		davlat ulushi mavjud banklar	boshqa banklar		davlat ulushi mavjud banklar	boshqa banklar		davlat ulushi mavjud banklar	boshqa banklar
01.01.2022	326385,6	280073,6	46311,9	16974,00	15068,80	1905,2	5,2	5,4	4,1
01.01.2023	390048,9	324680,8	65368,2	13992,40	12643,30	1349,1	3,6	3,9	2,1
01.01.2024	471 405,5	333 298,1	138 107,4	16 621,4	13 267,2	3 354,2	3,5	4,0	2,4

Tijorat banklari tomonidan berilgan kreditlar hajmi yil sayin oshib bormoqda. Xususan, so'nggi uch yilda 44,4 foizga oshib, 2024-yil yanvar holatiga 471 trln. so'mdan ortiqni tashkil etdi.

Berilgan kreditlarning aksariyat katta qismi davlat ulushi mavjud tijorat banklari hissasiga to'g'ri kelmoqda. Xususan, 2022-yilda 85,8 foiz, 2023-yilda 83,2 foiz va 2024-yilda 70,7 foizni tashkil etmoqda. Davlat ulushi mavjud tijorat banklari ulushining pasayishi bank tizimi uchun ijobiy holat hisoblanib, buni boshqa banklar tomonidan berilgan kreditlarning ortganligi bilan izohlash mumkin.

O'z navbatida, muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi 2022-yilda 5,2 foizga yetib, eng yuqori ko'rsatkichni qayd etgan. Buning asosiy sababi, 2021-yilda ro'y bergan pandemiya bo'lib, kredit oluvchilarga kredit va foizlarni qaytarishda imtiyoz berilishi (to'lov muddatini kechiktirilishi) hisoblanadi.

Ko'rilgan choralar natijasida, muammoli kreditlar ulushini 2022-yilda 1,6 foizga yoki 2023-yil 1-yanvar holatiga 3,6 foizgacha (14 trln so'm) kamayishiga erishildi.

2024-yil 1-yanvar holatiga muammoli kreditlar 16,6 trln. so'mga bo'lgan bo'lsada, lekin shu bilan birga jami kreditlardagi ulushi 3,5 foiz bo'lib, 2023-yilga nisbatan 0,1 foizga kamaygan.

Muammoli kreditlarning asosiy qismi davlat ulushi mavjud tijorat banklari hissasiga to'g'ri kelmoqda.

Ma'lumki, tijorat banklari faoliyatida xavfli bo'lgan kredit qo'yilmalar – bu muammoli kreditlar shakliga kirgan qo'yilmalardir. Substandart va undan past tasniflangan kreditlar muammoli kreditlar toifasiga kiradi.

Kreditning o'z vaqtida qaytarilmasligini va shu sababli muammoli ssudaning yuzaga kelishini quyidagi belgilar orqali bilish mumkin:

- qarz oluvchi tomonidan belgilangan muddatda balansning taqdim etilmasligi;
- debitorlik qarzning birdaniga o'sib ketishi;
- qisqa muddatli aktivlar ulushining kamayishi;
- qisqa muddatli kreditorlik qarzlarning noproporsional o'sishi;
- likvidlik koeffitsiyentining pasayishi;
- aktivlar tarkibida asosiy kapital ulushining oshishi;
- savdo hajmining pasayishi;
- muddati o'tgan qarzlarning o'sishi;
- operatsion faoliyatdan ko'rilgan zararlarning paydo bo'lishi.

Markaziy Bankning ma'lumotlariga ko'ra davlat ulushiga ega bo'lgan tijorat banklarining NPL ko'rsatkichi 2024- yil 1-mart holatiga o'sish dinamikasini ko'rsatgan. Tahlillar natijasi shuni ko'rsatmoqdaki, tijorat banklaridagi NPL ko'rsatkichi 0,1 foizdan 13,8 foizgacha tebranmoqda. Tahlil doirasida NPL ko'rsatkichining eng yuqori darajasi Biznesni rivojlantirish bankida qayd etilgan bo'lib, 2024-yil mart holatiga 13,8 foizni tashkil etmoqda. Eng ijobiy ko'rsatkich esa Poytaxt bankning kredit portfelida, NPL u yerda 0,1 foizni tashkil etmoqda (2-jadval).

4 O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

2-jadval: Tijorat banklarining muammoli kreditlari (NPL) to'g'risida 2024-yil 1-mart holatiga ma'lumot⁵

№	Bank nomi	Kredit portfel	Muammoli kredilar (NPL)	Muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi
Jami		472 407	20 850	4,4%
Davlat ulushi mavjud banklar		331 151	16 142	4,9%
1	O'zmilliybank	98 797	3 400	3,4%
2	O'zsanoatqurilishbank	57 397	2 489	4,3%
3	Agrobank	54 498	2 020	3,7%
4	Asaka bank	38 398	1 875	4,9%
5	Xalq banki	24 666	1 841	7,5%
6	Biznesni rivojlantirish banki	21 104	2 905	13,8%
7	Mikrokreditbank	14 199	912	6,4%
8	Turon bank	12 073	305	2,5%
9	Aloqa bank	9 938	394	4,0%
10	Poytaxt bank	81	0,1	0,1%
Boshqa banklar		141 256	4 709	3,3%

Kredit riski strategiyalarining afzalliklari:

Kredit riskini boshqarish – bu kreditlar va boshqa moliyaviy majburiyatlarni bajarmaslik xavfini baholash, boshqarish va kamaytirish jarayoni. Buni risklarni boshqarishning “tayanch toshi” deb hisoblash mumkin, chunki u potentsial yo'qotishlardan himoyalashning birinchi chizig'i hisoblanadi.

Kredit riskini kamaytirishning samarali strategiyalarini qo'llash ko'plab afzalliklarga ega. Ehtimol, eng aniq foyda, bu moliyaviy yo'qotish xavfini kamaytirishga yordam beradi. To'g'ri bajarilgan taqdirda, kredit riskini kamaytirish kredit portfelidagi kamchiliklarni aniqlash va tuzatishga yordam beradi, bu esa moliyaviy barqarorlikni oshirishga olib keladi.

Kredit riskini samarali kamaytirishning yana bir muhim afzalligi shundaki, u moliyaviy epidemiya xavfini aniqlash va kamaytirishga yordam beradi. Bir kompaniyaning krediti zaif bo'lsa, bu kompaniya bilan shug'ullanadigan boshqa kompaniyalar ham zarar ko'rishi mumkin. Ushbu risklarni erta aniqlash va yumshatish orqali kompaniyalar zaiflashgan kredit profilining ularning umumiy biznesiga ta'sirini cheklashlari mumkin.

Kredit risklarini kamaytirish, shuningdek, operatsion samaradorlikni oshirish va qaror qabul qilish kabi boshqa afzalliklarni ham taqdim etadi. Alohida operatsiyalar bilan bog'liq risklarni tezda baholash imkoniyatiga ega bo'lgan kompaniyalar o'z resurslarini qanday taqsimlash haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lishlari mumkin.

Kredit riski strategiyasidagi muammolar:

1. Kredit risklarini aniqlash: Har qanday kredit riski strategiyasining birinchi bosqichi sizning kompaniyaningiz duch kelishi mumkin bo'lgan kredit risklarining har xil turlarini aniqlashdir. Buni kompaniyaningizning kredit faylini ko'rib chiqish va tijorat, iste'mol yoki ipoteka kreditlari kabi eng ko'p duch keladigan kredit turini aniqlash orqali amalga oshirish mumkin.
2. Kreditga layoqatli qarz oluvchilarni aniqlash: Sizning kompaniyaningiz duch keladigan kredit risklari turini aniqlaganingizdan so'ng, kreditga layoqatli qarz oluvchilar pulini topishingiz kerak. Bu davlat yozuvlarini ko'rib chiqish yoki potentsial qarz oluvchilar bilan suhbatlashish kabi turli usullarni qo'llash orqali amalga oshirilishi mumkin.
3. Riskni baholash: kreditga layoqatli qarz oluvchilar pulini aniqlaganingizdan so'ng, siz ularning riskini baholashingiz kerak. Buni ularning moliyaviy tarixini tahlil qilish va uni kompaniyaningizning risk profili bilan solishtirish orqali amalga oshirish mumkin.
4. Kredit riskini monitoring qilish va sozlash: Sizning pulingizdagi qarz oluvchilarning tavakkalchiligini baholaganingizdan so'ng, siz ularning kreditga layoqatlilikini kuzatishingiz va kerak bo'lganda kompaniyaningizning tavakkalchilik darajasini o'zgartirishingiz kerak bo'ladi. Bu kredit reytinglarini diqqat bilan kuzatib borish, qarz oluvchilar pulingizni davriy ko'rib chiqish yoki kredit monitoringi xizmatlariga sarmoya kiritish kabi turli usullar bilan amalga oshirilishi mumkin.

⁵ O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Kredit riskini kamaytirish moliyaviy rejalashtirishning muhim qismi bo'lib, u barcha o'lchamdagi tashkilotlar uchun zarurdir.

Kredit riskini kamaytirish moliyaviy rejalashtirishning asosiy qismidir. Kredit riskini kamaytirishning maqsadi moliya muassasalarining kreditlar va boshqa kredit shakllaridan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarga duchor bo'lishini kamaytirishdir. Kredit riskini samarali kamaytirish uchun moliya muassasalari bir qator tartibga soluvchi talablarga rioya qilishlari kerak.

Muhim talablardan biri bankda kreditlash jarayonini tashkil etish va kredit riskini boshqarish kuzatuv kengashi tomonidan tasdiqlangan kredit siyosati doirasida amalga oshirilishidir. Bankning kredit siyosati bu kreditlash jarayonida yuzaga keluvchi tavakkalchilikni boshqarishda bank rahbariyati tomonidan qabul qilinadigan choralar va uslublarni belgilovchi hamda bank rahbariyati va xodimlarini kreditlar portfelini samarali boshqarishga doir ko'rsatmalar bilan taminlovchi hujjatdir. Boshqacha qilib aytganda, kredit siyosati bank kredit resurslarini joylashtirish sohasidagi qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi qoida va cheklanishlar majmui hisoblanadi.

Bankda kredit tavakkalchiligini boshqarish maqsadida kredit siyosati quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

- kredit tavakkalchiligini boshqarish tizimi ishtirokchilarining vazifalari, vakolatlari, majburiyatlari taqsimoti hamda o'zaro ishlash tartibini inobatga olgan holda tavakkalchiliklarni boshqarish tizimining tashkiliy tuzilmasini;
 - kredit tavakkalchiligining chegaralarini belgilash tartibini;
 - kredit tavakkalchiligini aniqlash, baholash, monitoring qilish, nazorat qilish, kamaytirish va kredit tavakkalchiligi haqida hisobot berish tartibini;
 - kredit tavakkalchiligini boshqarish va monitoringini amalga oshirishga qo'yilgan talablarni;
- muammoli kreditlarni avvaldan (dastlabki bosqichda) aniqlashga qo'yilgan talablarni;
- kreditlarning to'planishiga (konsentratsiyasi), shu jumladan kredit mahsulotlari, iqtisodiyot tarmoqlari, hududlar, garov ta'minoti turi, valyutasi va qarz oluvchilar guruhi kesimida to'planishiga (konsentratsiyasi) nisbatan qo'yilgan talablarni;
 - kredit tavakkalchiligini stress-testdan o'tkazishga qo'yilgan talablarni;
 - kredit tavakkalchiligi nazorati bo'yicha tayyorlanadigan hisobot shakllarini, ularni taqdim etish tartibi va davriyligini ^[12].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tijorat banklari faoliyatining jadal tarzda rivojlanishi yangi bank xizmatlarining, shu jumladan, elektron formatda ko'rsatilayotgan moliyaviy xizmatlarning soni va hajmining oshishiga olib kelmoqda. Bu esa, o'z navbatida, banklar faoliyatidagi risk darajasining ham oshishiga olib kelmoqda. Tijorat banklari aktivlarining umumiy hajmida eng katta salmoqqa ega bo'lgan aktiv kreditlar bo'lganligi sababli, kredit riskini baholash va boshqarish muhim, o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Bozor munosabatlari sharoitida tijorat banklarining kreditlash faoliyatini to'g'ri tashkil etish hamda ular bilan bog'liq bo'lgan risklarni minimallashtirish, shuningdek, kredit operatsiyalarining sifatini oshirish tijorat banklarining asosiy vazifalaridan biridir.

Bizning fikrimizcha mamlakatimiz tijorat banklari tomonidan kredit risklarini oldini olish maqsadida quyidagi takliflarni keltirish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz:

- xalqaro bank amaliyotida kredit risklarini baholashning Simulation Scenario, Monte Carlo, Delfi, Stress testing, Historical Simulation usullari, shu bilan birga balli baholash usullarini o'rganib, O'zbekistonga mos keluvchi bu usullarni O'zbekiston bank amaliyotida qo'llanilishini taklif qilamiz. Bu risklarni baholashda hilma-hillik bo'lishi va buning natijasida birining kamchiligi ikkinchi usul yordamida to'ldirilishiga yordam beradi.
- banklarga kredit uchun kelib tushgan arizaga atroflicha yondashuv, ya'ni daslabki monitoringni to'g'ri va mukammal amalga oshirish. Bu yerda birinchi navbatda mijozning xarakteriga, uning moliyaviy ahvoriga, biznes hamkorlari orasidagi mavqeiga hamda ushbu sohadagi tajribasiga asosiy e'tiborni qaratish;
- kredit skoring tizimini rivojlantirish lozim, shu bilan birga xususiy kredit byurolarini ko'proq tashkil etilishi, uarda raqobat muhitining tashkil etilishini ta'minlash lozim.

- kredit majburiyatlarini sug'urtalashni takomillashtirish lozim. O'zbekistonda bank va sug'urta tashkilotlari amaliyotida ta'minotni, mulkni sug'urtalash amalga oshirilmoqda, lekin kredit risklarni sug'urta qilish hali yo'lga qo'yilgani yo'q. Kredit risklarni sug'urta qilishni yo'lga qo'yilishini ta'minlash lozim.
- kredit portfeli sifatini yaxshilash uchun kafil moliyaviy holatini doimiy monitoring qilib borish lozim. Kafil bergan yuridik va jismoniy shaxsning moliyaviy holati har doim ham yuqori darajada bo'lavermaydi. Kafil moliyaviy holatining kreditlash davri ichida yomon bo'lishi kredit riskini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://president.uz/oz/lists/view/6875>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-sonli "2020–2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
3. Xolmamatov F. K. Tijorat banklarining kreditlash amaliyotini takomillashtirish. I. f.b.f.d. diss. avtoref. – Toshkent, 2019. – B. 25.
4. Abdullayeva Sh.Z. Bank risklari va kreditlash. –T.: "Moliya" 2012, –304 b.
5. Мамаева Л.Н. Управление рисками: учеб. пособие. М.: дашков и Ко. 2015.
6. Матовников М.Ю. Банковская система России и долгосрочные ресурсы//Деньги и кредит. – Москва, 2013. – №5. – С. 19.
7. Соколинская Н. Э. Проблемы менеджмента кредитного портфеля в современных условиях//Банковское дело. – Москва, 1999. – №9. – С. 18–19.
8. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.:Альпина Паблишер, 2017. – С. 485 – 486.
9. Юдина И. Н. Банковская система в развивающихся экономиках: опыт становления, развития и кризисов. Монография. – М.: ИНФРА-М, 2013. – С. 230–231.
10. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.:ЛЕНАНД, 2019. – С. 218.
11. Isakov J.Y., Adilova Z.Dj., Xonto'rayev B.A "Bank risklari" O'quv qo'llanma "Iqtisodiyot" Toshkent – 2020.
12. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki 2023-yilda 18-apreldagi 3427-sonli "Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risida"gi Nizomi.
13. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankning ma'lumotlari.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 3

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.